

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК:342.5

Денисюк М.В.,
аспірант Інституту держави і права
імені В.М. Корецького НАН України

ДЕРЖАВНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ТА ПІДТРИМКИ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Стаття присвячена особливостям участі держави у формуванні та розвитку основних інститутів громадянського суспільства.

Статья посвящена особенностям участия государства в формировании и развитии основных институтов гражданского общества.

The article is devoted to the peculiarities of state participation in the formation and development of basic institutions of civil society.

Постановка проблеми. Політичні та економічні зміни, що відбуваються в Україні, починаючи з проголошення незалежності, спонукають до активізації наукових досліджень у напрямку формування теоретичних уявлень щодо майбутнього суспільства. Особливої актуальності в Україні набула концепція громадянського суспільства. Недивлячись на певну самостійність розвитку громадянського суспільства, все ж таки в багатьох аспектах формування та розвиток його основних інститутів здійснюється за допомогою держави.

Ступінь наукової розробки теми. Дослідження порушеного питання ґрунтується на результатах науково-теоретичних досліджень, висвітлених у працях вітчизняних і зарубіжних науковців (С.С. Алексєєв, О.М. Бандурка, С.В. Бобровник, А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, І.О. Кресіна, Л.С. Мамут, П.О. Недбайло, В.С. Нерсисянц, Н.М. Оніщенко, О.В. Петришин, П.К. Ситник, П.М. Рабінович, О.Ф. Скаун, С.М. Тимченко, М.В. Цвік, Ю.С. Шемшученко).

Мета дослідження – аналіз здійснення ступеня впливу державно-правових засад на процес становлення громадянського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Як відзначив видатний філософ і мислитель В.С. Соловйов, – пошук порядку в людському суспільстві супроводжується пошуком влади [1, с. 458]. Суспільство як певна система соціальних відносин, за своєю природою не може перебувати у хаотичному стані, взаємні стосунки людей тими чи іншими способами мають бути впорядкованими [2, с. 13]. Формування та розвиток основних інститутів громадянського суспільства в Україні не обходиться поза участю держави. Тобто формування та підтримка інститутів громадянського суспільства здійснюється за допомогою державно-

правового механізму. Держава визначає економічну політику, формує законодавство, забезпечуючи вільний розвиток громадянського суспільства та його інститутів в рамках Конституції та законів, створює і контролює діяльність економічних інститутів в публічних інтересах тощо.

Державно-правовий механізм може як безпосередньо впливати на інститути громадянського суспільства (прямий вплив), так і опосередковано (звичайно ця класифікація є дещо умовною). Переходячи до розгляду кожної з запропонованих форм формування та підтримки інститутів громадянського суспільства за допомогою державно-правового механізму, зазначимо, що пряме формування може здійснюватися шляхом:

1) створення сприятливого законодавчого режиму для виникнення та розвитку інститутів громадянського суспільства.

Нині важко знайти країну, яка хоча б на декларативному рівні не конституювала своє прихильне ставлення до громадянського суспільства. Громадянське суспільство є важливою складовою конституційного ладу в Україні. Конституційний лад України має на меті створення належних конституційних умов для розвитку та дієвості громадянського суспільства. Конституція України 1996 року вперше в історії України закріпила конституційно-правовий статус політичних партій, інших об'єднань громадян, визначивши характер їх зв'язків з державою, закріпивши розмаїття форм власності, широкі економічні, політичні й особисті права і свободи людини та громадянина. Усе це виступає необхідними передумовами формування дієвого громадянського суспільства.

Держава все ґрунтовніше звертається до проблеми створення належних умов для розвитку громадянського суспільства. Так, у прийнятому Верховною Радою України Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» [3], статтю 5 (Засади внутрішньої політики у сфері формування інститутів громадянського суспільства) якого встановлено такі основні засади формування відповідних інститутів: утвердження громадянського суспільства як гарантії демократичного розвитку держави; завершення політичної реформи, посилення взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування і об'єднань громадян, запровадження громадського контролю за діяльністю влади; забезпечення незалежної діяльності об'єднань громадян, посилення їх впливу на прийняття суспільно важливих рішень; підвищення ролі та відповідальності політичних партій, сприяння політичній структуризації суспільства на засадах багатопартійності, створення умов для забезпечення широкого представництва інтересів громадян у представницьких органах влади; проведення регулярних консультацій з громадськістю з важливих питань життя суспільства і держави; проведення всеукраїнських та місцевих референдумів як ефективних форм народного волевиявлення, участі народу у прийнятті суспільно важливих рішень.

Таким чином, формування громадянського суспільства та його інститутів є однією з найважливіших умов становлення правової демократичної держави.

2) участі органів державної влади в діяльності інститутів громадянського суспільства, що характеризується можливістю держави впливати чи іншими способами приймати участь у діяльності інститутів громадянського суспільства.

Яскравим прикладом участі держави в формуванні інститутів громадянського суспільства можна назвати положення статті 13 Закону України «Про адвокатуру» [4], згідно з якими для визначення рівня професійних знань осіб, які мають намір займатися адвокатською діяльністю, вирішення питань про дисциплінарну відповідальність адвокатів у Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі утворюються строком на 3 роки кваліфікаційно-дисциплінарні комісії адвокатури. Формування кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури та організаційне забезпечення їх діяльності покладається на Раду Міністрів Республіки Крим, обласні та Київську і Севастопольську міські Ради народних депутатів. Атестаційна палата утворюється у складі 11 членів, до неї входять 4 адвокати, 4 судді та по одному представнику від Ради Міністрів Республіки Крим, обласної, Київської і Севастопольської міських Рад народних депутатів, управління юстиції Ради Міністрів Республіки Крим, обласної, Київської і Севастопольської міської державної адміністрації, відділення Спілки адвокатів України. Таким чином держава в особі державних службовців бере участь в формуванні адвокатського корпусу.

Велика роль держави прослідковується й у формуванні інститутів громадянського суспільства, пов'язаних з нотаріатом. Так, відповідно до Закону України «Про нотаріат» [5] для визначення рівня професійної підготовленості осіб, які мають намір займатися нотаріальною діяльністю, та вирішення питання про анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю при Міністерстві юстиції України утворюється Вища кваліфікаційна комісія нотаріату, персональний склад якої затверджується наказом Міністерства юстиції України. Крім того, Державне регулювання нотаріальної діяльності полягає у встановленні порядку допуску громадян до здійснення нотаріальної діяльності, порядку зупинення і припинення приватної нотаріальної діяльності, порядку вчинення нотаріальних дій; визначенні органів та осіб, які вчиняють нотаріальні дії та які здійснюють контроль за організацією нотаріату і нотаріальною діяльністю в Україні, перевірки організації нотаріальної діяльності нотаріусів та виконання ними правил нотаріального діловодства; визначенні ставок державного мита, яке справляється державними нотаріусами; встановленні розмірів плати за надання додаткових інформаційно-технічних послуг та порядку її справляння.

В Російській Федерації (окрім схожих положень законодавчих актів, що регулюють діяльність адвокатури та нотаріату) прикладом державної участі в формуванні інститутів громадянського суспільства можна назвати створення «зверху» Громадської палати РФ (Общественной палаты РФ), яка передбачає, що «в найближчі роки держава буде зміцнювати свій

вплив і розширювати контроль за розвитком громадянського суспільства та окремих його інститутів. Економічна криза може мати значний вплив на доступність фінансових та інших ресурсів для громадських та некомерційних організацій і саме тому підтримка держави буде затребувана організаціями та громадянами» [6].

3) співпраці органів державної влади з інститутами громадянського суспільства.

Найповніше зв'язок громадянського суспільства й держави проявляється через права і свободи особи. Розвиток сучасних демократичних політичних систем засвідчує, що навіть для найрозвиненіших держав з тривалими правовими та конституційними традиціями, з достатньо високим рівнем політичної та правової культури потреба в існуванні громадянського суспільства як елемента системи захисту прав людини не лише не зменшується, а й навпаки – підвищується [7, с. 10]. Цей феномен пояснюється насамперед загальним процесом об'єднання зусиль між державою та громадянським суспільством на захист прав людини. Саме громадянське суспільство є «соціальним контекстом» для формування інститутів прав людини та правової держави. Відсутність міцних громадських інститутів в сучасному суспільстві призводить до закономірних наслідків – «безжиттєвості», слабкої ефективності інституту прав людини і, як наслідок, – реальної незатребуваності правової публічної влади [8, с. 143].

Більш того, проблеми і труднощі, з якими зіштовхуються держави в сучасному світі, стають дедалі складнішими і вирішити їх самостійно стає дедалі важче, а іноді, – й зовсім неможливо. Тому для розв'язання внутрішніх і зовнішніх проблем все частіше залучаються неурядові організації. Таким чином можна цілком сміливо наголосити, що майбутнє держави безпосередньо залежить від ступеня розвитку інститутів громадянського суспільства, оскільки тільки громадянське суспільство в особі громадських організацій, партій, рухів може виявити нагальні потреби, ініціювавши необхідні правові, політичні та соціальні зміни. Отже, як цілком справедливо констатує І.О. Кресіна, рівень розвитку інститутів громадянського суспільства є одним з визначальних чинників стабільності розвитку сучасної демократичної держави, запобіжником виникненню деструктивних процесів у суспільстві, запорукою успішного розвитку країни [9, с. 92].

Для повноцінної держави єдиною метою її функціонування повинне бути благо її громадян, задоволення потреб громадянського суспільства [10, с. 60].

4) фінансуванні та інших форм підтримки інститутів громадянського суспільства.

В демократичних країнах саме розумна влада прагне якомога активніше залучати громадськість до управління державою, а тому вона зацікавлена в розвитку «третього сектору» і здійснює його фінансову підтримку (пряме фінансування, пільги тощо). Так, відповідно до Стратегії

державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні, затвердженої Указом Президента України «Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації» від 24 березня 2012 року № 212/2012 [11], реалізація державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні щодо створення економічних стимулів для стабільного функціонування інститутів громадянського суспільства та зміцнення їх економічного потенціалу передбачає, зокрема, запровадження єдиної методики визначення пріоритетів державної фінансової підтримки інститутів громадянського суспільства; запровадження єдиного порядку розподілу коштів для державної фінансової підтримки програм та проектів інститутів громадянського суспільства на конкурсній основі; запровадження обов'язкового планування у Державному бюджеті України видатків на державну фінансову підтримку інститутів громадянського суспільства тощо.

Високий рівень життя населення дає можливість неурядовим організаціям мати власну фінансову базу, завдяки яким з року в рік зростають обсяги фінансування різного роду благодійних проектів. Особливо варто відзначити фонд «Відродження», який фінансує розробку ряду програм, спрямуванням яких є створення в Україні повноцінного громадянського суспільства.

На відміну від прямого, опосередковане формування та підтримка інститутів громадянського суспільства характеризується непрямим впливом органів державної влади на різноманітні види суспільних відносин, які так чи інакше впливають на інститути громадянського суспільства. Опосередковане формування та підтримка інститутів громадянського суспільства за допомогою державно-правового механізму здійснюється шляхом наступних факторів:

1) економічні фактори. Громадянське суспільство, як середовище активного і вільного функціонування особи, має на меті забезпечення гідного життєвого рівня, що полягає у матеріальному добробуті особи, соціальній захищеності щодо різноманітних негараздів. Кожна людина є особисто зацікавленою у примноженні своїх прибутків і тому вкрай важливим є інститут власності.

Основні напрями економічних відносин в значній мірі визначаються нормами, закріпленими у чинному законодавстві. Це насамперед норми, що регулюють відносини власності, відносини у галузі товарообігу, підприємницьку діяльність. Метою державної влади є сприяння процвітання та стабільності життя людини, враховуючи механізми регулювання економічних відносин при формуванні державної політики, зосередження уваги на сфері захисту національного виробництва (надання кредитів приватним підприємствам, заохочення внутрішніх інвестицій тощо), та у виробленні заходів подолання критичних ситуацій.

2) соціально-політичні фактори. Конституція України є однією з найдемократичніших в Європі та світі. Гасло розбудови незалежної,

демократичної, соціальної, правової держави конкретизовано у багатьох її статтях. Рівність громадян в правах і свободах, гарантованість цих прав і свобод доповнюється важливим конституційним принципом: «При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод» (частина третя статті 22 Конституції України). Крім того, не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Конституцією України також закріплено важливі принципи народовладдя, розподілу функцій різних гілок влади, верховенства права, спрямовані забезпечувати реалізацію прав і свобод людини. Кожна з гілок влади, здійснюючи власні функції, має можливість обмежувати перевищення повноважень інших гілок влади.

Принцип верховенства права є одним з провідних принципів у функціонуванні сучасних цивілізованих суспільств, відповідно до якого право розглядається як основа регулювання суспільного життя і взаємовідносин між його суб'єктами. Цей самий принцип визначає взаємовідносини держави і громадянського суспільства, зокрема у сфері реалізації політичних і соціальних прав та свобод людини. Через право, що ґрунтується на ідеях свободи і справедливості, громадянське суспільство контролює державу, ставить її діяльність у чітко визначені конституційні межі.

Отже, конституційні принципи гарантують реалізацію політичних і соціальних прав і свобод людини через плідну взаємодію держави та громадянського суспільства. Найбільше це стосується так званих основних політичних і соціальних прав і свобод: свободи думки, слова, вільного вираження поглядів і переконань, недоторканості житла, захисту життя, здоров'я, судового і соціального захисту, свободи об'єднань для здійснення й обстоювання своїх прав і свобод, права на участь в управлінні державними справами, власності, права на працю, відпочинок тощо.

3) духовні фактори. Одними з головних завдань громадянського суспільства залишається задоволення духовних потреб людини, створення умов для забезпечення вільного розвитку особистості. Держава в такому випадку бере на себе відповідальність за духовний розвиток суспільства.

Підсумовуючи викладене, відзначимо, що подальший розвиток української державності безпосередньо залежить від взаємодії держави і суспільства. Громадянське суспільство і держава перебувають в постійній організаційній взаємодії стосовно реалізації своїх особливих і загальних інтересів.

Використані джерела:

1. Соловьев В.С. Сочинения в 2-х т. / В.С. Соловьев. – М., 1990. – Т. 1.
2. Петришин О.В. Сучасні детерміни взаємовпливу громадянського суспільства та правової держави / О.В. Петришин // Громадянське суспільство в Україні:

- проблеми забезпечення правотворчої діяльності: матеріали міжнар. наук. конф. (7 квітня 2008 року, м. Київ). С. 13-18.
3. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 1 липня 2010 року № 2411-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 40, ст. 527.
 4. Про адвокатуру: Закон України від 19 грудня 1992 року № 2887-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1993.-№ 9. - ст. 62.
 5. Про нотаріат: Закон України від 2 вересня 1993 року № 3425-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993.-№ 39. - ст. 383.
 6. Доклад о состоянии гражданского общества в Российской Федерации, 2008.
 7. Бухарин Н.И. Демократическое правовое государство и гражданское общество в странах Центрально-восточной Европы / Н.И. Бухарин / Ин-т международных экономических и политических исследований РАН. – М.: Наука, 2005. – 184 с.
 8. Ескина Л.Б. Гражданское общество, конституционные права личности, правовое государство: о взаимосвязи явлений и соотношении понятий / Л.Б. Ескина // Конституционные права и свободы личности в контексте взаимодействия гражданского общества и правового государства : материалы II Междунар. науч.-теор. конф. (13-16 апреля 2010 г., Москва). - М., 2010. С. 138-143.
 9. Кресіна І.О. Громадянське суспільство в Україні: стан і перспективи розвитку / І.О. Кресіна // Державно-правові та суспільно-політичні перетворення в Україні: проблеми і перспективи. – К., Юридична думка, 2010. С. 84-93.
 10. Ситник П.К. Громадянське суспільство і держава: особливості їх взаємодії / П.К. Ситник // Стратегічна панорама. – 2002. – Вип. 4. С. 57-60.
 11. Офіційне інтернет-представництво Президента України. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/14621.html>.

Рецензент: д.ю.н., професор Оніщенко Н.М.

УДК 342.3

Львова Є.О.,

к.ю.н., доцент кафедри права і законотворчого процесу
Одеського регіонального інституту державного управління
Національної академії державного управління
при Президентіві України

ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ І ГЛОБАЛЬНИЙ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ: ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ

У статті розглядаються актуальні проблеми взаємозалежності держав світу в умовах глобалізації та розкриті питання щодо обмеження суверенітету в контексті глобального конституціоналізму.

В статье рассмотрены актуальные проблемы взаимозависимости государств в условиях глобализации, а также раскрыт вопрос относительно ограничения государственного суверенитета в контексте глобального конституционализма.

The article deals with the genuine problems of interdependence of the states of the world in the conditions of globalization, and besides the article reveals the matter